

Oblikovnica djelovanja pučkih učitelja u srijemskom dijelu Vojne krajine

MIRKO LUKAŠ* – DOMINIK HUDOLIN**

• <https://doi.org/10.31823/d.31.4.4> •

UDK: 373.3(497.544 Srijem)“18/19” • Pregledni članak

Primljeno: 1. veljače 2022. • Prihvaćeno: 30. studenoga 2023.

Sažetak: Na promatranom području zapadnoga Srijema i u posebnom povijesnom kontekstu nalazio se veliki dio Vojne krajine sa specifičnim društvenim uređenjem i militariziranim odgojno-obrazovnim sustavom. Odredbama o institucionaliziranju obrazovanja i sustavnom stjecanju znanja i na prostoru Vojne krajine dolazi do reformskih zahvata u tadašnje oblike organizacije školstva. U to se doba u javnosti promiču težnje o ciljanom i svrhovitom usvajanju znanja, vještina i navika učenika, kao i njihovih učitelja. Propisi koji reguliraju tadašnje školstvo donose odredbe o stručnim i dopunskim kompetencijama koje učitelji moraju posjedovati kako bi udovoljili zahtjevima graničarskih škola. Pojedine kompetencije nisu se u odgojno-obrazovnoj praksi promatranoga razdoblja uopće zamjećivale što u javnom diskursu rezultira izrazitim podcjenjivanjem učiteljskoga zanimanja. Stoga se ovim radom, analizom sadržaja povijesne literature i dokumentacije, donosi oblikovnica koja upućuje na nedostatke i naputke za poboljšanja navedene profesije u promatranom razdoblju. Navedenim spoznajama cilj je istaknuti pokušaje kojima se namjeravalo poboljšati tadašnje stanje i kvaliteta te iskazati pozitivni stavovi koji upućuju na moguće doprinose stvaranja modernijega školstva na tom prostoru.

Ključne riječi: graničarsko područje; kompetencije; militarizacija; nadzor; oblikovanje; pedagoško osposobljavanje; pučke škole.

Uvod

»Učitelj je djeci ljubeći otac, odgojitelj, prijatelj, savjetnik, pokrovitelj, sudija, sve u svemu uzor

* Prof. dr. sc. Mirko
Lukaš, Sveučilište Josipa
Jurja Strossmayera u
Osijeku, Filozofski
fakultet, Lorentza
Jägera 9, 31 000
Osijek, Hrvatska,
mirkolukas64@gmail.
com

** Dominik Hudolin,
mag. paed. et mag.
educ. hist., Osnovna
škola Stjepana
Antolovića Privlaka,
Školska 40, 32 251
Privlaka, Hrvatska,
dominik.hudolin@
gmail.com

svake krieposti, ogledalo i kaži put, vodja i najveći dobročinitelj. Pravičan, bezpristran, dosljedan, strog al' i ljubezan prema učenicah. To i strpljivost, strpljivost i opet strpljivost, pak se može svemu odoliti.«¹

Postavljajući nove smjernice u odgoj i obrazovanje, prosvjetiteljski duh 18. st. promiče pedagoški optimizam i nadu u napredak te potiče vjeru u čovjeka i moć razuma. Na promjenu društvenih odnosa od agrarno-feudalnih prema industrijsko-građanskima velik je utjecaj imao prosvijećeni apsolutizam. Prosvjetiteljske ideje potaknule su kreiranje društvenih načela temeljenih na univerzalnosti, jednakosti i demokraciji.² Na njih se pojavom *filantropizma*³ nadovezuju uvjerenja o potrebama oblikovanja svakoga pojedinca i njihov razvoj vlastitih snaga i sposobnosti kako bi tijekom života lakše ostvarivali osobnu sreću. Sve to vodi prema ideji protomodernoga školstva u ingerenciji državnoga aparata, koji postaje sastavnim dijelom procesa evolucije moderne države. Snažan preduvjet za provedbu reformi unutar školskoga sustava jest osiguranje dostatnih javnih sredstava za njihovo financiranje i dostupnost tih sredstava svim lokalnim jedinicama. U promatranom razdoblju to se postiže uvođenjem (*kontribucija*) stalnoga poreza, konfiskacijom svih isusovačkih posjeda i utemeljenjem brojnih fondacija i zaklada za financiranje školskoga aparata. Vrlo značajan čimbenik u razvitku organiziranoga školstva postale su i ideje *kameralizma*⁴ kojima se promicala važnost socijalne uloge države. Tako je školstvo postalo ne samo pravo nego obveza i dužnost vladara i svih središta političke moći o kojem su se morale brinuti javne uprave.⁵

»Neka mole svitlu cesaricu, ... Baš Mariju dragu Tereziju, ... Milostivo neka zapovidi, Svaku župu da s meštrom providi, ... Koji bi vam mladež naučili, Da bi bolje Bogu poslužili Štiti, pisat i Boga moliti.«⁶

¹ M. STOJANOVIĆ, *Sgode i nesgode moga života*, D. Župan, S. Andrić, D. Matanović (prir.), Slavonski Brod, 2015., 115–116.

² I. MARKOVIĆ, Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća, u: *Scrinia Slavonica* 11(2011.)1, 79–96., ovdje 80.

³ Filantropistička pedagogija u škole uvodi tjelovježbu, ručni rad i igru izražavajući tendenciju i uvjerenje da je potrebno kod svakoga čovjeka potaknuti razvoj vlastite sposobnosti u skladu s prirodom i na taj način postići sreću u životu. Proleksis enciklopedija. Dostupno na: <https://proleksis.lzmk.hr/150/> (23. 7. 2021.).

⁴ Smjer ekonomskoga mišljenja i gospodarske djelatnosti države od 16. do 18. st. u zemljama srednje Europe koji se razvijao na idejama merkantilista. Nudi rješenja za potrebe vođenja državne gospodarske i socijalne politike, a posebno politike državnih prihoda i rashoda. Hrvatska enciklopedija. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr> (23. 7. 2021.).

⁵ I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, Zagreb, 2017., 12.

⁶ M. A. RELKOVIĆ, *Satir iliti divji čovik*, Bjelovar, 1895., 42–43.

Prevladavajuće je mišljenje kako na području Vojne krajine škole nisu ni postojale prije dolaska Marije Terezije na vlast. Međutim na tom su prostoru već za osmanske okupacije obrazovanje provodili mjesni dušobrižnici (ponajviše franjevci) vodeći među lokalnim stanovništvom početno vjersko obrazovanje. Na mjestima gdje su bili otvoreni samostani i manastiri postojalo je sustavnije obrazovanje u kojem su mladići mogli naučiti čitati, pisati i računati i na taj se način pripremiti za svećenički, a ubrzo i činovnički poziv.⁷ Zbog nepostojanja sustavnih nastavnih planova i programa, kao i njihove zakonske regulative, te su škole većinom bile financirane iz dragovoljnih priloga.⁸

Dvorsko školsko povjerenstvo (*Studienhof commission*) kao središnja upravna institucija Habsburške Monarhije utemeljeno je u Beču 1760. godine iz Odjela za školstvo. Njegova je funkcija bila preuzimanje savjetodavne uloge i sustavne brige nad školstvom Monarhije. Temeljne zadaće te institucije bile su utvrditi stanje školstva na svom području ingerencije i na njemu predlagati i provoditi korjenite promjene. Stoga se može tvrditi kako je upravo osnutak toga povjerenstva omogućio veliki zamah reformama u djelatnosti školstva toga područja.⁹ Potaknuto navedenim, u Tovarniku se 1762. godine održao sastanak svećenika, pod predsjedanjem pečuškoga biskupa Klime, na kojem se zaključuje kako svećenici u sporazumu s vlastima trebaju osnivati škole i poučavati djecu. Na tom su susretu bili prisutni Marko Morović, župnik u Županji, i Stjepan Adžić (1730. – 1789.), pečuški kanonik i vikar za Slavoniju, rođen u Rajevu Selu. Njihova zadaća bila je poticati župnike na otvaranje škola u svojim župama, a imenovani svećenici u toj su namjeri ostvarili značajan doprinos na prostoru Brodske pukovnije.

Reforma školstva nastavljena je 1764. godine odredbama Marije Terezije u kojima se lokalne vlasti obvezuju u sjedištu svake pukovnije i satnije osnovati jednu njemačku školu, po mogućnosti s učiteljem njemačke narodnosti. Provedbe tih odredbi smatraju se počecima rada prvih trivijalnih škola kao državnih krajiških škola u svakom *štopskom*¹⁰ mjestu i središtu satnije.¹¹ U tim školama djelovali su pismeni vojni službenici kao učitelji, a njihov rad financiran je uz pomoć pukovnijske i župnih blagajni. Iz navedenih se blagajni financiralo stanje školskih zgrada, a nadzor nad njihovim radom obavljali su zapovjednici kompanija i lokalni župni-

⁷ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne ctice o školstvu Brodske pukovnije i brodskeg okrūzja*, Zagreb, 1912., 81.

⁸ E. MUNJIZA, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek, 2009.

⁹ I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, 12.

¹⁰ Središte kompanije – satnije.

¹¹ F. TIČAK, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini od najstarijeg doba do danas*, 1880., 7.

ci.¹² U skladu s navedenom odredbom i svojim nadležnostima Pečuška biskupija sačinila je popis objekata i vodila brigu o stanju škola na području Slavonije. Na prostoru Vojne krajine prvi učitelji poučavali su djecu čitati, pisati i vjeronauk tzv. općom metodom, a oni koji su njime ovladavali poučavali su njemački jezik, dok se u Vinkovcima učilo i računati. Biskupija u navedenom popisu spominje kako su pojedini učitelji obavljali i druge dužnosti unutar svojih zaduženja, poput zvonarske, kantorske i orguljaške, a poneki su zbog skromne učiteljske plaće dodatno bili i notari – pisari.¹³ Dekretom iz 1770. godine Monarhija je preuzela brigu za škole, čime je došlo do odvajanja škola od nadzora crkvenih predstavnika. Dotadašnji snažan doprinos Crkve u području obrazovanja puka izrazito je oslabio, a osobito nakon 1773. godine i ukidanjem isusovačkoga svećeničkoga reda, kada je država u potpunosti preuzela nadzor nad školstvom.¹⁴

U odnosu na ranije isusovačko razdoblje, u promatranom se razdoblju pučko školstvo nastoji koliko-toliko zadržati prema važećim uredbama. Međutim srednje školstvo znatno se više degradira i sve manje postaje namijenjeno obrazovanju seoske populacije, za koju su vlasti imale intenciju zadržavanja mladeži u što većem broju na ruralnim područjima.¹⁵

1. Pristup problemu istraživanja

Cilj je ovoga rada analizom sadržaja pedagoške literature i dokumentacije prikazati čimbenike koji su utjecali na stručno oblikovanje graničarskih pučkih učitelja u zapadnom Srijemu tijekom 19. stoljeća u počecima organiziranoga javnoga pučkoga školstva.

Za uspješnu realizaciju postavljenoga cilja istraživanja osmišljene su sljedeće zadatke:

- ⇒ Analizom sadržaja dostupne literature i dokumentacije opisati početne stručne i didaktičko-metodičke oblike izobrazbe kojima su se mogli stjecati različiti stupnjevi u učiteljskoj profesiji i obogaćivati stručne kompetencije za rad u graničarskim školama.
- ⇒ Interpretirati spoznaje o elementima početne stručnosti i etičnosti pučkih graničarskih učitelja kojima su se realizirali društveni utjecaji na oblikovanje lika pučkih učitelja.

¹² K. TKALAC, *Školstvo Slavonije u 18 i 19 stoljeću, Mijat Stojanović 1818. – 1881.*, 1973.

¹³ S. SRŠAN, *Stanovništvo i župe u Slavoniji 1745. – 1774.*, Osijek, 2007., 227–232.

¹⁴ D. FRANKOVIĆ. (ur.) *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958., 42.

¹⁵ I. MARKOVIĆ, *Razvoj pučkih škola u Slavonskoj vojnoj krajini tijekom 18. i 19. stoljeća*, u: *Scrinia Slavonica* 11(2011.)1, 79–96., ovdje 88.

- ⇒ Interpretirati spoznaje o praktičnim oblicima kojima je vlast skrbila o popunjavanju učiteljskoga kadra na prostoru Vojne krajine.
- ⇒ Prepoznati i interpretirati odgojno-obrazovne sadržaje koji su dominirali u promatranom školstvu i temeljem njih poželjne stručne i dodatne kompetencije graničarskih pučkih učitelja na prostoru zapadnoga Srijema tijekom 19. stoljeća.

Shodno cilju i zadacima istraživanja, postavljaju se istraživačka pitanja:

- Kojim su se oblicima stručne i didaktičko-metodičke izobrazbe služile vlasti kako bi djelovale u osposobljavanju i obogaćivanju praktičnih i teorijskih pedagoških kompetencija graničarskih učitelja za njihovu odgojno-obrazovnu ulogu?
- Na koji su se način ostvarivale povezanosti promatranoga prostora Vojne krajine s Bečkom vojnom upravom te učiteljski i vojnički oblici života?
- Kojim su se praktičnim rješenjima koristile vlasti za popunu nedostatka učitelja i na koji su način djelovale na podizanju statusa učitelja na prostoru zapadnoga Srijema?
- Koje odgojno-obrazovne sadržaje usvajaju polaznici i koji su čimbenici utjecali na oblikovanje znanja i vještina polaznika pučkih škola promatranoga povijesnoga razdoblja?
- Koji čimbenici utječu na poželjnu oblikovnicu usvojenih specifičnih pedagoških znanja, vrijednosti i stavova graničarskih učitelja?

U radu se kao metoda za prikupljanje podataka koristi analiza sadržaja povijesnih izvora pedagoške dokumentacije i literature o povijesti školstva na području zapadnoga Srijema. Pedagoška dokumentacija podrazumijeva skup sačuvanih podataka vezanih za problematiku odgoja i obrazovanja i predstavlja izvor za istraživanje povijesno-pedagoških spoznaja. Analiza sadržaja literature obuhvaća kvalitativne i hermeneutičke postupke analize podataka. Nakon prikupljanja dostupnih izvora, dokumentacije i literature, kvalitativnom analizom obuhvaćeni su redukcija podataka, sređivanje podataka i izvođenje zaključka. U kvalitativnoj analizi primjenjuje se hermeneutika kao znanost o umijeću interpretacije tekstova radi shvaćanja smisla njihova iskaza, koja zauzima središnje mjesto u istraživanjima povijesti odgoja i obrazovanja.

Uzorak istraživanja obuhvaća dostupnu literaturu i dokumentaciju objavljenu s tematikom školstva i oblikovanja uloge odgojno-obrazovnih djelatnika na području zapadnoga Srijema. Radom se navedeno područje promatra u vrijeme njegovih graničarskih funkcija obuhvaćajući istočne satnije (kompanije) bivše Brodske pukovnije (regimente): šesta (*babogredska*) satnija, sedma (*ivankovačka*), osma (*ce-*

ranska), deveta satnija s Vinkovcima i selima, deseta satnija, jedanaesta (županjska) satnija i jedanaesta (drenovačka), koje zajedno čine prostor tzv. *Cvelferije*.¹⁶

2. Početno osposobljavanje pučkih učitelja

U ovom se dijelu rada analizom sadržaja dostupne literature i dokumentacije daje odgovor na prvo istraživačko pitanje deskripcijom praktičnih oblika izobrazbe graničarskih učitelja za stjecanje početnih ili obogaćivanje već postojećih stručnih i didaktičko-metodičkih znanja kojima su učitelji ostvarivali i različite stupnjeve zvanja unutar učiteljske profesije, od pomoćnih učitelja, učitelja iz nužde do nadučitelja i učiteljskih nadzornika za rad u graničarskim školama.

U početnim vremenima institucionalnoga obrazovanja učiteljima su postajale osobe koje posjeduju nešto malo veću količinu znanja od prosječnoga puka. Na području Vojne krajine to su bili prije svega dočasnici i časnici njemačkoga podrijetla koji su zajedno s lokalnim svećenstvom provodili obrazovanje mladeži. Učiteljsko zanimanje u tom razdoblju nije među pukom bilo posebno ugledno, a njihov rad bio je izrazito slabo plaćen. Za pojedine vojne službenike obavljati posao učitelja ponekad je bila kazna i degradacija, pa su ga prihvaćali samo u velikoj nuždi. Otpušteni vojni namještenici vrlo nevoljko postajali su učiteljima u pučkim školama.¹⁷ Organiziranjem pedagoškoga tečaja u Beču na kojem je poučavao i ugledni Johann Ignaz von Felbiger¹⁸ o svojoj metodi rada u obrazovanju šalje se iz Vojne krajine na osposobljavanje i podizanje razine dotadašnjih stručnih kompetencija nekoliko istaknutih učitelja koji su dobro poznavali hrvatski i njemački jezik. Zadatak tih polaznika bio je po povratku u domovinu djelovati na daljnjem širenju novousvojenih znanja i prenošenju tih spoznaja na ostale krajiške učitelje. Zbog usvojih znanja i

¹⁶ A. BUCZYNSKI, M. KRUEK, M. VALENTIĆ, *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – svezak 2. Brodska pukovnja*, Zagreb, 1999., 103.

¹⁷ M. LUKAŠ, Razdoblje početne institucionalizacije obrazovanja učitelja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na prostore tadašnje Slavonije i Vojne krajine, u: *Školski vjesnik* 64(2015.)4, 561–572.

¹⁸ Johann Ignaz von Felbiger (Głogów, 1724. – Bratislava, 1788.) završio je bogoslovlje i bavio se mudroslovljem (filozofijom), izučavajući djela antičkih pisaca. Ministar je u vladi i po nalogu pruskoga kralja Fridrika II. provodi reformu školstva u državi. Austrijski je reformator školskoga sustava i pedagog koji uvodi obvezno posjećivanje državnih škola i pohađanje nastave. Za vrijeme nastave djeca se nisu smjela koristiti za druge poslove niti ih se smije voditi na bogoslužja, iako nastava i tada počinje i završava molitvom. <https://www.newadvent.org/cathen/06027a.htm> (*The Catholic Encyclopedia*, 20. 11. 2022) Bio je i na čelu ravnateljstva Normalne škole koja je tada služila kao pilot za reforme na polju obrazovanja i član je Dvorskoga školskoga povjerenstva. Rezultat njegova rada objavljen je 6. prosinca 1774. godine pod nazivom Opći školski red za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-,Haupt-und Trivialschulen*) kojim je ujednačena struktura osnovnoga školstva u austrijskim i češkim nasljednim zemljama te u Vojnoj krajini (A. CUVAJ, 1910.).

visoke kvalitete u školskom radu upravo su polaznici navedenoga tečaja postajali prvi školski upravitelji i namještenici vojnokrajiškoga školstva, točnije članovima školske komisije i nadučiteljima (*Oberlehrer*). Za provedbu obrazovanja u Brodskoj pukovnici i Gradiškoj pukovnici bili su namješteni učitelji Pokorny i Ried.¹⁹ Zašto je to bilo nužno govori i sam prijedlog školske uprave:

»Ako se upitamo na koji bi način najshodnije pučko školstvo u vojnoj Krajini popraviti, tako mniemo s naše strane, da bi se trebalo najprije pobrinuti, da se valjani i usposobljeni učitelji ne samo državnih, nego i na občinskih učionah namještavaju, tu neće biti ni valjanih občinskih učitelja.«²⁰

Uspostavom nove školske uprave započinju i provedbe prvih tečajeva za učitelje koje drže prvi *nadučitelji* u slavonsko-srijemskom dijelu Vojne krajine, među njima je i Franjo Ž. Engelbretcht, koji je bio Felbigerov učenik. On je u Petrovaradinu 1778. godine održao prvi ispit za nadučiteljska mjesta. Uz provedbu nadzora nad učiteljima općinskih škola nadučitelji su najčešće neformalno obrazovali učitelje dajući im detaljne naputke kako i što u školama poučavati: »Ako je nevješt učitelj trebao kakav savjet, mogao se obratiti na nadučitelja ili pak na vješta druga svoga, da mu dadu zgodnu uputu.«²¹

Iz *Upute* iz 1780. godine doznajemo o tome kako u trivijalnim školama postoji potreba za izborom nadarenih dječaka koji će biti postavljeni obavljati poslove *pomoćnika učitelja*. Prema sadržaju toga dokumenta, birani su mladići koji su po uputama starijih učitelja odmah krenuli poučavati drugu djecu i tako se pripremati za samostalnu učiteljsku službu. Na taj su način trivijalne škole postale nositeljima osposobljavanja učiteljskoga pomlatka. Mladići koji su se u to vrijeme odlučili za učiteljski poziv morali su polagati ispit koji se sastojao od katekizma, čitanja, krasopisa, pravopisa, računstva i praktičnoga dijela.²²

Prvi pedagoški tečaj osnovan je u karlovačkom dijelu Krajine 1817. godine nakon što je car Franjo I. dopustio njegovo pohađanje svim krajiškim *učiteljskim pomoćnicima*. Predmeti koje su polaznici slušali na tom tečaju bili su pedagogija, didaktika, njemački jezik, zemljopis, povijest, prirodoslovlje i praktična geometrija. Oni kandidati koji su uspješno završili navedeni tečaj i posebno su se isticali znanjem mogli su biti primljeni na poseban tečaj za obnašanje nadučiteljske slu-

¹⁹ I. MARTINOVIĆ, *Iz povijesti Vojne krajine*, Vinkovci, 1994.

²⁰ F. TIČAK, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, Zagreb, 1880., 18.

²¹ I. MARTINOVIĆ, *Iz povijesti Vojne krajine*, 104.

²² *Isto*, 94.

žbe. Za zapadni dio Srijema značajan je bio pedagoški tečaj koji je pokrenut 1822. godine u Vinkovcima u trajanju od šest mjeseci, ali je ubrzo smanjen na samo tri mjeseca i održavao se svake treće godine. Zbog slaboga pohađanja toga tečaja vlasti su bile primorane primati i kandidate koji nisu ispunjavali sve propisane uvjete koji su podrazumijevali: psihofizičko zdravlje, izvrsno vladanje i završenu višu školu (*Oberschule*). »Bilo ih je mladih i starih, bogatih i siromašnih, po gospodski, a i po seljački odjevenih, dotle bez ikakva zvanja i sa zvanjem, bio je to mali šareni bataljun.«²³ Polaznici tih tečajeva mogli su prema dobivenim naputcima svoje praktično i naučeno znanje iskušati u vježbaonicama i na kraju tečaja položiti pismeni i usmeni ispit. Takvi tromjesečni učiteljski tečajevi nazivani su nižim pedagoškim tečajevima.²⁴

Mnogi učitelji na tom prostoru nisu imali završen potreban stupanj obrazovanja, pa su u izvanrednim situacijama, koje su nastale pomanjkanjem učiteljskoga kadra, učitelji mogle postati osobe koje su položile samo završni ispit i odmah bi počele predavati u nekima od općinskih škola. To su bili tzv. *učitelji od nužde*, koji su većinom birani iz reda dočasnika ili nižih časnika koji su posjedovali znanje pisanja, čitanja i računanja.²⁵

Napredovanjem školstva dolazi se do zaključka kako tromjesečni tečajevi nisu dostatni za obavljanje te zahtjevne društvene funkcije, pa se 1842. godine otvara viši šestomjesečni pedagoški tečaj u Mitrovici, a kasnije i u Rakovcu, koji su ubrzo prerasli u jednogodišnji tečaj osposobljavanja kandidata za *općinske učitelje, školske pomoćnike, trivijalne učitelje, nadučitelje i učitelje realki*. Uvidjevši složenost i veliku zahtjevnost toga posla, tečaj se već 1852. godine produljuje i postaje dvogodišnji viši pedagoški tečaj. Njegova organizacija bila je takva da polaznici u prvoj godini slušaju pretežno teorijske spoznaje, a drugoj su godini svoju pozornost usmjeravali na uvježbavanje praktične nastave. Ti su pedagoški tečajevi radi lakše provedbe praktičnih vježbi najčešće bili spojeni s realnim školama. Zbog velikih potreba za učiteljskom *silom* otvoren je 1862. godine Viši pedagoški tečaj i u Petrinji, koji zajedno s Mitrovičom postaje središtem obrazovanja učitelja slavonsko-srijemskoga dijela Vojne krajine, u narodu poznati pod nazivom preparandije.²⁶ Pedagoški je tečaj u Petrinji po uzoru na austrijske učiteljske škole, a temeljem školske uredbe iz

²³ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okružja*, 317.

²⁴ M. LUKAŠ, Razdoblje početne institucionalizacije obrazovanja učitelja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na prostore tadašnje Slavonije i Vojne krajine, 561–572.

²⁵ M. LANDEKA, Život učitelja u prošlosti, u: *Vukovarsko-srijemski učitelj* 2(2005.)2, 119–126.

²⁶ M. LUKAŠ, Razdoblje početne institucionalizacije obrazovanja učitelja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na prostore tadašnje Slavonije i Vojne krajine, 561–572.

1871. godine i pod vodstvom glavnoga zapovjedništva na području Vojne krajine postao samostalna trogodišnja učiteljska škola.²⁷

Osim na vojnokrajiškim tečajevima i preparandijama te zagrebačkim školama, učiteljski se kadar obrazovao i u drugim centrima širom Monarhije. Prvo organizirano osposobljavanje učitelja odvijalo se na prostoru carevine od 1774. godine u Beču, a njegova se tradicija nastavila i dalje pa su se i s prostora Vojne krajine redovito slali kandidati na školovanje u Beč u C. kr. glavnu normalnu školu sv. Ane, sve do 1847. godine, na kojoj su mnogi učitelji dobivali svjedodžbu za položeni viši pedagoški tečaj. Godine 1868. otvoren je Bečki pedagogij s trima tečajevima za više i daljnje obrazovanje učitelja. Taj su zavod mogli pohađati samo kandidati koji su prethodno završili učiteljsku školu. Bečki pedagogij uspješno su završili i naši poznati učitelji Ivan Martinović i Franjo Klaić. Poneki mladić iz Vojne krajine odlazio je i na učiteljsku glavnu školu u Graz kako bi se osposobio za privatnoga učitelja. Ljubljanska preparandija bila je u to vrijeme isto tako vrlo popularna među krajiškim stanovništvom, a u njoj su kandidati pripremani za nadučiteljsko zvanje. Nakon određenoga vremena Vojna krajina donijela je propis kojim obvezuje sve polaznike pedagoških tečajeva u inozemstvu čije se školovanje financira iz njezine blagajne da se po završetku tih škola moraju vratiti u svoj kraj i službovati u graničarskim školama najmanje deset godina.²⁸

3. Provedbe uredbi nadležnih za praktičnu djelatnost pučkih učitelja Vojne krajine

Druga i treća zadaća koje smo postavili u istraživačkom dijelu ovoga rada dobivaju odgovore na svoja pitanja u ovom podnaslovu kojim se interpretiraju spoznaje o elementima početne stručnosti i etičnosti graničarskih učitelja i o oblicima kojima su vlasti djelovale na poboljšanje društvenoga ugleda i podizanje statusa pučkih učitelja. Ovdje se opisuju i praktični oblici kojima se djelovalo na popunjavanje učiteljskoga kadra nakon što su vlasti svojim uredbama poboljšale školske uvjete i djelovale na otvaranju novih škola na prostoru Vojne krajine.

Stanje u pučkim školama i mogućnosti napretka i poboljšanja učiteljskih uvjeta za rad postale su prve teme kotarskih rasprava koje su se održavale prije općih učiteljskih skupština. Vrlo važna bila je kotarska učiteljska skupština održana u Vinkovcima 1849. godine na kojoj je osnovano učiteljsko društvo *Lipa* po uzoru na slično udruženje u Češkoj. Uz nju je važna i učiteljska skupština za Hrvatsko-slavonsku

²⁷ I. MARTINOVIĆ, *Iz povijesti Vojne krajine*, 96.

²⁸ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okružja*, Zagreb, 2012., 264.

vojnu krajinu koja se održala u Petrinji 1850. godine radi unaprjeđenja školstva modernizacijom pedagoških metoda rada i udžbenika. Za školstvo u zapadnom Srijemu bilo je značajno *Učiteljsko društvo brodskog okružja Vinkovcih* osnovano 1871. godine i *Učiteljsko društvo upravnog kotara županjskoga*.²⁹ Prema uredbi iz 1871. godine okružja su bila obvezana organizirati vlastite učiteljske skupštine koje su uobičajeno trajale po tri dana. Za brodsko okružje učiteljske skupštine toga ranga održavale su se od 1872. godine u Vinkovcima.³⁰

Značajna uredba za djelatnost školstva na prostoru Vojne krajine donesena je 1871. godine pod nazivom *Zbirka zakonah i naredbah za Vojnu krajinu – Propis o nastavi pučkih učionah u Vojnoj krajini*. Njime se detaljno propisuju uvjeti za osnivanje i uzdržavanje pučkih škola, a posebno je donio upute za higijenske i zdravstvene uvjete te prostornu organizaciju. Njime je propisano trajanje školske obveze od šest godina, za razliku od austrijskoga koji propisuje petogodišnje obrazovanje. Obvezujuće pohađanje početnoga obrazovanja u Vojnoj krajini regulira se propisom kojim djeca na tim prostorima započinju pohađati pučku školu sa šest ili sedam godina, a koje u ruralnim područjima traju sedam, dok u gradovima traju osam godina ubrajajući i opetovnicu. Iako je taj propis imao određene manjkavosti, on je stvorio nužne preduvjete za razvoj pučkoga školstva u Vojnoj krajini, sve do 1881. godine, kada je došlo do njezine reinkorporacije i objavljivanja novoga zajedničkoga zakona o pučkim školama civilne i vojne Hrvatske 1888. godine.³¹ Uz navedene i brojne druge naputke taj *Propis* donosi i popis nastavnih predmeta koje su učenici obvezni slušati u pučkim školama:

»Na svakoj obćoj pučkoj učioni ima se barem u sljedećih učevnih predmetih obučavati: u nauku vjere i ćudorednosti; u jezicih; u računanju; u onom, što je najpotrebitije znati iz prirodoznanstva (prirodopisa i prirodoslovlja); u zemljopisu i povjesti, s osobitim obzirom na domovinu i na njezin sustav; u pisanju; u mjerstvenom likoslovlju u pjevanju; u vježbanju tiela i poljskom gospodarstvu za dječake; u ženskom ručnom djelu i kućanstvu za djevojke. Koliko treba od svakoga učevnoga predmeta predavati, ravna se po stepenu, na koje svaka učiona stoji pogledom na broj razpoloživih učiteljskih silah.«³²

²⁹ K. TKALAC, *Školstvo Slavonije u 18. i 19. stoljeću*, Županja, 1973.

³⁰ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okružja*, 391–408.

³¹ A. CUVAJ, *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje, 1910.

³² I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, 341.

Stupanjem na snagu propisa kojim su općine primorane u svakom mjestu otvoriti školu dolazi do velike potražnje za učiteljskim kadrom. U tom su razdoblju vlasti bile primorane na učiteljska mjesta postavljati islužene časnike i dočasnike (mahom pisare, stražmeštre, kaprale i sl.), pismene obrtnike (krojače, kovače, mlinare) ili priučene pismene seoske mladiće. Osim pismenosti, ostali uvjeti za posao učitelja bili su vrlo skromni, a odnosili su se na elementarno poznavanje glazbe, pjevačko umijeće i eventualno odgovaranje na pitanja iz katekizma. Zbog prevelikoga broja traženih učitelja u tu su službu primani kandidati koji su bili izrazito loši baš u svemu od navedenoga, ali su ih mjesne vlasti prihvaćale smatrajući kako će se ti kandidati tijekom službe dodatno obrazovati i tako poboljšati svoje znanje. Potreba za glazbenim znanjem u to je vrijeme bila izrazito dominantna zbog toga što je osoba koja obavlja posao učitelja vrlo često obavljala i poslove orguljaša i kantora u župi.³³

Vojnička obilježja čitavoga prostora i uprave nad promatranim područjem ostavljala su vidljive tragove prenoseći ih kao pretjeranu strogoću i na odgojno-obrazovnu djelatnost. Odgojne metode u kojima je dominirala agresija dugo vremena zadržale su se u krajiškim školama, unatoč brojnim zabranama koje su stizale od samoga vrha vojnih vlasti i preporuka stručnjaka. Znalo se često dogoditi da su pojedini učitelji zbog pretjerane upotrebe strogoće, iskorištavanja i fizičkoga nasilja nad djecom bili otpušteni iz službe. Kazne kojima su se učitelji koristili, uz obveznu upotrebu šibe, bile su klečanje, prepisivanje, diktati, zatvor (*rešt*), zatvor u *gvozdju*. Vrlo često znalo se dogoditi da učitelj iskorištava učenike za obavljanje svojih privatnih poslova iako su to vojni propisi i komanda strogo zabranjivali. Sve to upućuje nas na zaključke o tome kako je bez obzira na postojanje propisa i čestih nadzora učiteljske djelatnosti među ondašnjim učiteljima bio velik nedostatak kulture, etike i ljubavi prema tomu humanomu zanimanju.³⁴

Većina učitelja bila je nemotivirana i netaleantirana za rad s djecom, a takvo ponašanje bilo je, među ostalim, uzrokovano vrlo lošim materijalnim uvjetima, niskim društvenim statusom i podcijenjenim ugledom toga zanimanja. U promatranom razdoblju učitelji su se prehranjivali tako što su dodatno morali obrađivati zemlju koju su dobivali u najam od crkve ili općine, a plaću za svoj rad vrlo često nisu uopće dobivali ni bilo kakvu financijsku naknadu. Stoga su učitelji bili primorani obavljati i druge poslove na poljoprivredi, u ugostiteljstvu, u crkvi ili u državnoj upravi gdje su bili bilježnici ili pisari, jer u selima gdje su službovali osim župnika i učitelja nitko i nije znao pisati.³⁵ Učitelji koji su se odlučili oženiti morali su za brak ishoditi dozvolu vojnih vlasti, a ona se teško dobivala. S obzirom na to da je položaj

³³ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okružja*, 303.

³⁴ *Isto*, 100.

³⁵ *Isto*, 201.

učitelja bio vrlo nezahvalan, očekivano se samo maleni broj mladića odlučivao za to zanimanje, pa su na mjestu učitelja često završavale neobrazovane i nemotivirane osobe koje su taj posao prihvaćale iz puke nužde i neimaštine.³⁶

»Učitelju smeta i prieti u rješenu njegove zadaće često: 1. Domaće odgojenje mladeži; 2. Neuredno polaganje škole po mladeži; 3. Oskudica u učevnih sredstvih. 4. Često i nedovoljno izobraženje učiteljevo. 5. Kad mu dotični najbliži pred- postavljeni skrb i pomoć za učionu i u djelovanju njegovu uzkrate. 6. Njegovo zapostavljanje i zločesto nagradjivanje za sav njegov trud.«³⁷

U takvoj općoj društvenoj nebrizi za učiteljski poziv i njegovim srozavanjem ugleda u zajednici svi su mještani uzimali sebi za pravo nadgledati rad učitelja i davati mu kritike što je još više utjecalo na nepopularnost izbora toga zvanja među pukom.

»Tako i pop i častnik, i trgovac i zanatnik, i ratar, i muško i žensko, i staro i mlado, osobito u sadašnje vrijeme napada na učitelja, bez koga ipak ne može nitko postati ono što jest (...) svako si to zna propisivati dužnost za učitelja, rešetati mu ponašanje, kontrolirati svaki korak, mjeriti, vagati, procjenjivati mu posao. I tu se zasnjeđava starodrevna poslovica iz poganskih vremena: 'Koga su god bogovi mrzili, učinili su ga pedagogom'.«³⁸

Dostupni sadržaji analizirane literature ističu kako se ni sami učitelji međusobno u to vrijeme nisu poštovali:

»Malo nas uvažava dostojno stališ učiteljski, nego skoro svatko natoč radi na tom, da učitelja okleveta, ozloglasi, ponizi, poništi. Tako postupajući nećemo doći do valjanih učevnih sila za naše pučke učione.«³⁹

Izravan nadzor vojnih vlasti nad školstvom na ovom je prostoru omogućavao časnicima potpunu kontrolu neposrednog rada učitelja i njihovog cjelokupnog djelovanja. Stoga su vojni nadzornici vrlo često znali navraćati u učionice i pred djecom ili u javnom prostoru pred pukom kažnjavati učitelje i rugati im se ako su smatrali da oni loše rade svoj posao. Učitelju je bilo dopušteno da se požali komisiji ili vojnom zapovjedništvu ako ga je netko ponizio ili kaznio batinama u razredu pred učenicima ili u javnosti pred pukom.⁴⁰ Suprotno tome je odlučeno da se javno nagrađuju izvrsni učitelji u svrhu promicanja dostojanstva ove profesije i poboljšanja njihova statusa u društvu.

³⁶ Isto, 218., 219.

³⁷ A. V. TRUHELKA, Boj učiteljev sa zapriekami, u: *Napredak* 24(1861.)2, 553–558. ovdje 553.

³⁸ M. STOJANOVIĆ, *Sgode i nesgode moga života*, 185.

³⁹ Isto, 186.

⁴⁰ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okružja*, 100.

»Učitelj je u najmanjoj pučkoj učionici, ako je muž na svome mjestu, tako je važna osoba, kao makar koji načelnik grada ili popečitelj kojegod države. Brez učitelja neima, borme, ni popečitelja.«⁴¹

Tijekom vremena ipak se učiteljski status mijenja nabolje pa oni prestaju biti obvezni držati noćne straže i obavljati ostale vojničke obveze, a plaće im se izjednačavaju s ostalim krajiškim časnicima i činovnicima. Nakon odrađenoga staža i za njihov dugogodišnji rad učiteljima se određuje isplata adekvatne mirovine.⁴² Većina učitelja, ipak, i nadalje nije mogla živjeti samo od učiteljske plaće, već su bili primorani dodatno dobivati prihode u naturi (ogrjev, hranu i sl.) ili novac i darove roditelja i djece, novčane naknade za različite crkvene aktivnosti, svatovske čestitke, pisanje pisama te ponekad i muziciranje u gostionicama i sličnim prostorima pri crkvenim godovima, vjenčanjima i sl. Zbog svih tih dopunskih obveza njihov je odgojno-obrazovni rad znatno trpio.

»Učiteljsko zvanje, koje se visoko cijeni samo onda, kad se govori o zadaći pučkog učitelja, koju treba da vrši u korist domovini, ne cijeni se tako, kad se govori o plaćama učitelja. To je razlog što neki ostavljaju svoje zvanje, pa traže drugu unosniju i udobniju službu. Prolistao sam dosta starih spisa, pa nigdje ne nadjoh ubilježeno, da je koji stalno i dobro namješteni činovnik napustio svoju službu i posvetio se iz ljubavi zvanju pučkih učitelja.«⁴³

4. Stručne i dopunske kompetencije graničarskih učitelja

Dostupni sadržaji kurikula povijesno promatranoga pučkoga školstva određivali su odgojno-obrazovne metode i sredstva rada tadašnjih pučkih učitelja. U ovom se dijelu rada opisuju čimbenici koji su imali izravan utjecaj na oblikovanje stručnih i potrebe za stjecanjem dodatnih kompetencija graničarskih pučkih učitelja na prostoru zapadnoga Srijema tijekom 19. stoljeća. Radi što slikovitije i jasnije deskripcije i intepretacije pogleda na analizirane sadržaje u početnom se dijelu kraćim usporednim pristupom donose trenutačno poželjni činitelji učiteljskih kompetencija kako bi se olakšalo uočavanje razlike u osmišaljavanju oblikovnice graničarskoga pučkoga učitelja.

Učitelj u svom radu »(...) obavlja poslove radi ostvarivanja odgojno-obrazovnih ciljeva primjenjujući stečena znanja i praktične vještine u školskoj praksi«.⁴⁴ Za

⁴¹ M. STOJANOVIĆ, *Sgode i nesgode moga života*, 88.

⁴² F. TIĆAK, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, 14.

⁴³ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodsčkog okružja*, 214.

⁴⁴ V. STRUGAR, *Učitelj – temeljni nositelj sustava odgoja i obrazovanja*, u: A. MIJATOVIĆ, H. VRGOČ i sur. (ur.), *Osnove suvremene pedagogije*, Zagreb, 1999., 399–422., ovdje 402.

uspješno obavljanje toga zanimanja u današnje doba osoba mora steći brojna teorijska znanja i vještine iz više znanstvenih disciplina, poput psihologije, sociologije, filozofije, struke, metodike, pedagogije, informatike i slično.⁴⁵ Suvremeni učitelj ima zadaću organizirati učenikov rad, kreirati zajedničke aktivnosti, programirati i mentorirati zadaće i obveze učenika na način da prepozna njegove potrebe i interese. Na uspješnom ostvarivanju odgojnih ciljeva i zadaća učitelj je pozvan surađivati s roditeljima i širom društvenom zajednicom. Suvremeni pristup profesiji učitelja od pojedinaca koji se bave odgojno-obrazovnom djelatnošću očekuje posjedovanje brojnih osobina i pedagoško-psiholoških crta ličnosti, a neke su od njih:

»(...) pravednost, poštenje, nepristranost, autoritet i uzor, strpljivost, smirenost, objektivnost, prilagodljivost, samokritičnost, ovladavanje svojim osjećajima, iskazivanje zanimanja za učenike, pomaganje učenicima u radu i poticanje njihovog interesa, biti veseo, realan i prirodan, dobro raspoloženja, ljubazan i pristupačan, dosljedan, postojan i uravnotežen, povjerljiv i privržen, prijateljski raspoložen prema svojim učenicima, razumjeti ih, poštovati njihovu ličnost, izbjegavati sarkazam i pogrdne riječi, pokazivati entuzijazam, a osobno paziti na svoj izgled i ugled, iskazivati smisao za humor i duhovitost, moći se stavljati u učenikov položaj (empatija), vjerovati u učenikove sposobnosti i održavati demokratske odnose uz dobru suradnju.«⁴⁶

Motivacija za izbor učiteljskoga zanimanja ponajprije podrazumijeva želju za rad s djecom i adolescentima, ali i opći društveni doprinos, sigurnost te brojne prednosti učiteljskoga posla kao što su užitak u poučavanju, kompatibilnost s obiteljskim životom, ostalim osobnim interesima i aktivnostima te mogućnost vlastitoga učenja.⁴⁷ S druge strane učitelj je vrlo zahtjevno zanimanje, pa postoje brojni razlozi koji danas dovode do odustajanja od učiteljske profesije. Najčešće se kao razlozi spominju veliko radno opterećenje, male plaće, problemi s učeničkom disciplinom i negativna slika o učiteljskoj profesiji.⁴⁸ Uz navedeno, taj se poziv ne može u potpunosti razumjeti bez sveobuhvatnoga razumijevanja njegova društveno-ekonomskoga okruženja u kojem djeluje, radnih uvjeta, odnosa u školi i stava cjelokupne zajednice.⁴⁹

⁴⁵ M. CINDRIĆ, *Profesija učitelj u svijetu i u Hrvatskoj*, V. Gorica – Zagreb, 1995., 93.

⁴⁶ V. STRUGAR, *Učitelj – temeljni nositelj sustava odgoja i obrazovanja*, 407.

⁴⁷ I. MARUŠIĆ, I. JUGOVIĆ, T. PAVIN IVANEC, Primjena teorije vrijednosti i očekivanja u kontekstu odabira učiteljske profesije, u: *Psihološke teme* 20(2011.)2, 299–318.

⁴⁸ *Isto*, ovdje 308.

⁴⁹ V. STRUGAR, *Učitelj između stvarnosti i nade*, Zagreb, 2014., 257.

Učiteljske se kompetencije mogu promatrati kao svojevrsna sinteza prirodnih sposobnosti i stečenih pedagoških znanja koja se kod pojedinca unaprjeđuje osobnim stilom.⁵⁰ Specifične stručne kompetencije učitelja oblikuju se izborom i primjenom metoda i kreiranjem predmetnih sadržaja, organizacijom i vođenjem odgojno-obrazovnog procesa i razrednim ozračjem. Kompetencije integriraju sve navedene elemente: znanje i razumijevanje (teorijsko znanje u akademskom području, kapacitete za spoznaju i razumijevanje), znanje o tome kako djelovati (praktična primjena znanja u određenim situacijama) i znanje o tome kako biti (vrijednosti kao integralni elementi načina opažanja i življenja s drugima u društvenom kontekstu). One opisuju razinu i stupanj u kojem ih je pojedinac sposoban upotrijebiti.⁵¹

Dobro je poznato da za učiteljski poziv i pedagoški rad i danas i u promatranom povijesnom razdoblju nisu dovoljna samo znanja, već je potreban istinski talent i urođena ljubav. Znanja, vještine i vrijednosti koje učitelji moraju posjedovati ilustrirane su školskim propisima i uredbama, ponajprije *Sustavom početnih škola* iz 1845. godine, a zatim *Propisom o nastavi u pučkih učionah vojne Krajine* iz 1871. godine, kojima se predviđaju poželjne kompetencije pučkih učitelja: poznavanje sadržaja i metoda poučavanja, višejezičnost, vjerski odgoj i ćudoređe, znanje iz gospodarskih djelatnosti, vojnički odgoj i obuka, tjelesni odgoj i zdravlje, glazbeno znanje, ručni rad i rukotvorenje, vođenje dokumentacije, osobni ugled, pedagoški takt i rad s gluho-nijemom i slijepom djecom.

Početna temeljna znanja koja su učitelji morali steći bila su vrlo jednostavna, većinom su to pismenost i elementarno poznavanje glazbe. Institucionaliziranjem obrazovanja došlo je do propisivanja sadržaja koje učitelji moraju usvojiti za rad u školi, a to su nauk vjere, pedagogika s praktičnim vježbama, nastavni jezik, zemljopis, povijest i pouka o domaćem ustavu, matematika i geometrijsko crtanje, prirodopis, fizika, gospodarstvo s osobitim obzirom na svojstva tla u vlastitoj zemlji, kaligrafija, crtanje golom rukom, glazba s osobitim obzirom na crkvenu glazbu i gimnastika.⁵²

Za što uspješniji rad učitelja bilo je nužno poznavati propisane metode poučavanja, od kojih je dominantna bila Felbigerova (normalna ili saganova) metoda. Zatim je bilo potrebno usvojiti vještine u radu s nastavnim pomagalicama za zorno predstavljanje sadržaja koji se usvajaju. Iako je učiteljima u tom razdoblju bila dostupna određena literatura koja je omogućavala upoznavanje sadržaja i metoda poučava-

⁵⁰ S. ANTIC, *Rječnik suvremenog obrazovanja. Obrazovanje u trendu 21. stoljeća*, Zagreb, 2000., 141.

⁵¹ Tuning Educational Structures in Europe Workgroup, *Tuning Educational Structures in Europe. Summary of Outcomes – Education, 2005.*, 5. Dostupno na: http://tuning.unideusto.org/tuningeu/images/stories/template/Template_Education.pdf (1. 4. 2022.).

⁵² I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, 149–154.; 208.; 319–323.; 369.

nja, ipak im je bilo potrebno dodatno znanje i sposobnost za kvalitetno iščitavanje, shvaćanje i primjenu pročitanih sadržaja u praksi.⁵³

Rad učitelja bio je pod stalnim stručnim nadzorom tako što je školskoj komisiji omogućena kontrola rada učitelja pomoću odabranih ravnatelja. Oni su pučkim učiteljima postavljali različita pitanja iz područja odgoja, školske discipline ili praktičnoga rada na pojedinom nastavnom predmetu. Na postavljena su pitanja učitelji morali odgovarati pisanim putem izrađujući elaborate na zadanu temu, koje su preko satnija slali na provjeru uglednim nadučiteljima ili ravnateljima realki. Pitanja ili teme o kojima su učitelji pisali elaborate zadane su na njemačkom i hrvatskom jeziku.⁵⁴ Primjeri su takvih pitanja bili:

»1. Iz koliko se delah sastoji jezikoslovje (obuka u slovnici) i kako se imade isto u pogledu novog obučavanja obdelavati? 2. Kako će učitelj iz perve slovnčke čitanke na štivu 63 'Bog je sve mudro odredio' deci stvarnu i slovnčku obuku predavati? 3. Što se imade učitelj u voćnjaku (učioni voćakah) od meseca listopada do sverhe veljače sve pobrinuti (skerbiti) i k čemu mladež upućivati? 4. Šta imade učitelj preko zime s pčelami činiti i koje med davajuće sadovje i bilje nahodi se ili dolazi u okolici i u koje vreme?«⁵⁵

Središnja zadaća pučkih škola u Vojnoj krajini bila je učenje njemačkoga jezika, dok je materinski jezik često bio zanemarivan. Događalo se da djeca uopće nisu razumjela što im učitelj govori jer su oni u početku bili većinom njemačke nacionalnosti i regrutirani iz vojnih redova bez poznavanja hrvatskoga jezika.⁵⁶

»(...) pronašli smo dječake koji ne znaju njemački jezik, a opskrbljeni su samo njemačkim katekizmima. Iz njih recitiraju ono što nauče napamet, no ne znaju to prevesti na svoj pučki govor.«⁵⁷

U školama su postojale različite metode naukovanja njemačkoga jezika (diktati, prevođenje i sl.), a učenje se nastojalo dodatno olakšati i učeničkom knjižicom *Slavonisch-deutsches Namenbüchlein*, koja je bila propisana za sve učenike nižih razreda,⁵⁸ a uz njemački se učio i latinski jezik.⁵⁹

⁵³ Isto, 59.

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ Isto, 333.

⁵⁶ F. TIČAK, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, 12.

⁵⁷ S. SRŠAN, *Kanonske vizitacije, knjiga VII. – Županjski i vrbanjski dekanat 1782. – 1833.*, Osijek – Đakovo, 2009., 5.

⁵⁸ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okružja*, 344.

⁵⁹ Isto, 99.

Vjerski i ćudoredni odgoj ućenika bili su važna zadaća svake škole. Ućenitelji su morali svojim primjerom i etićkim ponašanjem poticati religioznost svojih ućenika. Prva točka *Propisa o nastavi pućkih ućionah vojne Krajine* iz 1871. godine kaže:

»Pućkoj je ućioni zadaća, da djecu ćudoredno religiozno odgaja, da njezinu umnu djelovnost razvija, da joj potrebna dalnjemu obrazovanju za život znanja i umještine pribavlja i da bude osnovnom uzgajanju ćestitih ljudi i ćlanovah obćega zajedinstva.«⁶⁰

Ućenitelji su u školi morali stvarati pozitivnu odgojnu kulturu i ozraće kako bi djecu odgajali prema svim moralnim, etićkim i vjerskim pravilima. To im je uvelike omogućavao dobro uhodani naćin svakodnevnoga poćetka rada u ućionici koji je poćinjavao i završavao molitvom. Ućenici su u odgojne svrhe od svojih ućenitelja bili poticani na ispovijed, pohadanje crkve i sl. Za valjanu provedbu rećenih zadaća ćesto su se organizirale kateheze i vizitacije ųupnika u školama.⁶¹

»Njihova je sveta zadaća, nevinu mladeų, ne samo u školskih ućevnih predmetih kao ųivlju svakoga dalnjega izobraųenja dosliedno duhu vremena obućavati, nego ju i naboųno i ćudoredno odgojivati.«⁶²

Od samih poćetaka školstva na tim se podrućjima spominju i školski vrtovi (*Schulplantage*) kao obvezatni sastavni dio svake općinske škole. Na taj se naćin znaćajno podizala razina voćarstva i vrtlarstva u Vojnoj krajini.⁶³ Mladeų se poućavala i hranjenju stoke u ųtalama, napuųtanju i odstranjanju ugara i paųnjaka (*livadarstvu*). Uz primjerenu vojnu obuku vlastima bila je znaćajna i gospodarska obuka kako bi zemlja ekonomski jaćala kao i svaki njezin kraj.

»(...) naredba, kojom se ućeniteljima toplo preporućuje, da ućenicima u srce usade, da je za njih poljodjelstvo i gospodarstvo najpotrebna i najznatnija zabava, pa ako to krajiųnik valjano vrųi, sluųi mu na ćast i slavu kao i vojniųtvo.«⁶⁴

Školski vrtovi sluųili su ućenicima kao pokusni poligoni na kojima su zajedno sa svojim ućeniteljima sadili, orezivali, zalijevali, promatrali i ubirali plodove. U to je vrijeme vaųno bilo poznavanje kalemljenja, tj. oplemenjivanje voćaka, koje su svi djećaci morali usvojiti. Škola je uz vrt posjedovala i prirućne alate kao ųto su noųići,

⁶⁰ I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ųVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, 337.

⁶¹ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okruųja*, 197.

⁶² K. F., Ućenitelj neka nastoji, da ga ućenici ųtuju, u: *Napredak* 3(1861.)3, 33–34. ovdje 33.

⁶³ F. TIĆAK, *Kratka poviest o razvitku pućkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, 26.

⁶⁴ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i brodskog okruųja*, 197.

pilice, škare, ašove (štijače), motike, grablje i tačke. Najčešće kulture koje su u školskim vrtovima nicali bile su jabuke, kruške, orasi, trešnje, šljive, breskve, marelice, dunje, bobičasto voće i danas slabo poznate *mušmule*.⁶⁵

Krajiška je uprava 1776. godine u nastavni sadržaj otpočela uvoditi pčelarstvo kao važnu poljoprivrednu granu. Uz med koji se upotrebljavao kao osnovno sladilo pčelarstvo je nudilo i proizvodnju voska koji je služio za laštenje kožnoga remenja korištenoga u vojne i poljoprivredne svrhe. Uz školske vrtove počeli su nicati i pčelinjaci, a pukovnija bi kao nagradu poklanjala po jednu maticu s košnicom najboljim učenicima iz nastave pčelarstva. Radi toga je tiskana i korisna literatura *Vjecsni uvod u gojenje pcelah za potribovanje vojniciskih Krainah* pa je pčelarstvo do sredine 19. stoljeća postalo gotovo nezaobilazna obuka u pučkim školama i opetovnicama.⁶⁶

Počekom 19. stoljeća započelo se u školstvo Vojne krajine uvoditi i svilogojstvo. Djeca su bila primorana brati dudov list i hraniti gusjenice dudova svilca. Radi toga su s vremenom uz škole počeli nicati dudinjaci. Za takvu su provedbu nastave učitelji dobivali literaturu na njemačkom jeziku *Über die Seidenzucht*, po kojoj su trebali poučavati djecu svilarstvo i uvoditi ih u tu gospodarsku granu. Upravo zbog toga što su vojne vlasti velikom silom poticale svilarstvo među pukom, ono se kao gospodarska grana nije dugo održalo na prostoru Vojne krajine.⁶⁷

Osnovna svrha postojanja izdvojenoga vojnokrajiškoga područja bila je stvaranje neiscrpne vojne sile koju je Monarhija tijekom čitavoga njezina postojanja neštedljivo crpila. Stalna potreba za vojnicima i vojna uprava nad teritorijem Vojne krajine utjecali su na oblikovanje školstva koje je za cilj imalo stvaranje poslušnoga seljaka – vojnika. Korištenje vojnim metodama u odgojno-obrazovnom procesu bilo je vrlo zastupljeno, a najčešće su to bile metode kažnjavanja i održavanja bespogovorne discipline. Za učenike je u graničarskim školama domoljublje bilo jedna od najvažnijih vrijednosti u životu, a biti vojnikom golema čast.⁶⁸ Najočitiiji primjer utjecaja militarizacije školstva bio je predmet predvojničke obuke koji je zajedno s učiteljem poučavao mjesni podčasnik pod nadzorom satnijskoga časnika. Obuka toga predmeta odvijala se zimi u prostranim školskim prostorijama, a ljeti u školskome dvorištu u trajanju nešto malo više od pola sata. Za vojničke vježbe koristile su se drvene puške kojima su rukovali snažniji dječaci i drveni štapovi za mačevanje koje su izrađivali satnijski tesari.

⁶⁵ K. ŠKULJEVIĆ, *Školski vrtovi i učeničko gospodarstvo u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st. s posebnim osvrtom na školu u Sibirju*, Sibirj, 2013., 31.

⁶⁶ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okružja*, 230.

⁶⁷ *Isto*, 231.

⁶⁸ F. TIČAK, *Kratka poviest o razvitku pučkog školstva u Hrvatsko-slavonskoj Vojnoj krajini*, 12.

Vojničko ozračje cijeloga područja pridavalo je vrlo veliku važnost zdravoj i umjerenoj prehrani, odmoru i opuštanju tijela vježbanjem, tj. razgibavanju na svježem zraku. Učitelji su se morali brinuti o higijeni svojih učenika kao i o čistoći odijela u kojima su oni dolazili u školu. Stoga je uredbama bilo propisano kako svaka škola uz sve već navedeno mora imati i gombališta.⁶⁹ Vojne su vježbe dugo vremena bile dobra zamjena za gimnastiku koja je 1868. godine u Vojnoj krajini uvedena kao obvezan školski predmet.⁷⁰ Od tada su graničarski učenici u svim školama vježbali *turnovanje*⁷¹.

Glazbeno obrazovanje učitelji su stjecali u preparandijama, u kojima se učilo pjevanje (*pojanje*), sviranje violine, glasovira, gusli i orgulja, s posebnim naglaskom na crkvenu glazbu. Učiteljima je glazbeno obrazovanje bilo nužno jer su učenicima u pučkim školama morali pružati i osnovne glazbenoga obrazovanja. Vrlo čest slučaj u tom je razdoblju bilo i osnivanje učeničkih zborova kojima su zborovođe postajali učitelji.⁷²

Vrlo značajan dio odgojno-obrazovnoga procesa bila je i nauka iz ručnoga rada koja se razvojem školstva sve više provodila u temeljnom obrazovanju. Poduke iz ručnoga rada u početcima su držale učiteljske supruge koje su učile djevojčice šivanju, pletenju, vezenju i sl. i uz ta znanja pružale su im osnovnu obuku iz kućanstva. Kasnije će ta praksa postati propisano gradivo za sve djevojačke škole.⁷³ Za dječake su učitelji održavali neformalnu obuku iz praktičnoga rada poučavajući ih osnovnim vještinama u izradi različitih primjenjivih kućnih i gospodarskih predmeta, pa su učitelji i sami morali biti vješti u tim aktivnostima.⁷⁴

Prvim graničarskim učiteljima velik je problem predstavljala birokracija vojnoga aparata puna besmislene dokumentacije koju su kreirali činovnici izvan učiteljske struke, a koju su učitelji morali ispunjavati i podnositi vojnim vlastima. Do druge polovice 19. stoljeća u svim školama nisu postojali tiskani pedagoški obrasci, već su ih učitelji morali sami praviti, crtati i ispisivati, i to gušćjim perom.⁷⁵ U školsku dokumentaciju tada su pripadali zakonom propisani školski imenici, dnevници, matične knjige i sl.

⁶⁹ Vježbalište – otvoreni prostor za izvođenje vježbi.

⁷⁰ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okruga*, 341.

⁷¹ Gimnastiku.

⁷² I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, 21.

⁷³ I. MARTINOVIĆ, *Povijesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i broskog okruga*, 102.

⁷⁴ *Isto*, 230–232.

⁷⁵ M. LANDEKA, *Život učitelja u prošlosti*, 121.

Uza sve navedeno što je obilježavalo odgojno-obrazovnu djelatnost krajiških učitelja, njihov etički kodeks i ponašanje te držanje do vlastitoga ugleda bila je velika obveza svakoga učitelja.

»Premda Mi učiteljima na selu dopuštamo da uz svoju službu u školi mogu imati i drugu časnu djelatnost, ukoliko ta ne narušava njihovu glavnu dužnost, u pogledu gostionica ipak želimo zabraniti da se isti bave obrtom točenja pića čim su dovoljno plaćeni za svoju službu u školi i s time mogu izići na kraj.«⁷⁶

Pedagoški takt jedan je od neizostavnih uvjeta za valjano poučavanje djece koji su učitelji trebali posjedovati i s vremenom ga dodatno oplemenjivati. Iako su učitelji većinom bili nezainteresirani za poučavanje i rad s djecom, vojnokrajiške su vlasti zajedno s istaknutim pojedincima iz učiteljske struke često upozoravali na nužnost valjanoga i čovjekoljubivoga ophođenja prema učenicima u školi.

»Jezgra svijuh učiteljevih dužnostih glede na odnošenje prama svojim učenikom sastoji se u ljubavi, koju mora imati kakogod prama svomu stališu u obće, tako napose prama svojim učenikom. Mora biti oduševljen tom ljubavju, inače neće moći raditi veselo i rado, nego će izpunjavati svoje dužnosti s nategom, silom i mrzko, pod moraš, pak s kakvim uspjehom, to se dade lahko pogoditi.«⁷⁷

»Njegov pedagojski takt čuvao ga je od pogriješaka, koje mi ostali učitelji lako činimo davajući djeci ili odviše ili premalo. Mir, uztrpljivost, konsekvencija i ljubav prema djeci čuvaže ga od nenaravna postupka s istom.«⁷⁸

Zaključak

Na promatranom prostoru i u promatranom povijesnom kontekstu prvi učitelji bili su isključivo polupismeni obrtnici i razvojačeni vojnokrajiški službenici koji nisu poznavali metode i oblike poučavanja. Uvjeti za rad u školstvu bili su poznavanje njemačkoga jezika, glazbeno znanje i površno poznavanje vjerskoga nauka. Na kvalitetu obrazovne djelatnosti utjecali su oskudni uvjeti za rad i izrazita podcijenjenost učiteljskoga zanimanja. Najčešće se kao razlozi podcjenjivanja toga poziva

⁷⁶ I. HROBEC, M. MATASOVIĆ, V. ŠVOGER, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, knjiga I. – zakonodavni okvir*, 67.

⁷⁷ M. STOJANOVIĆ, *Misli s polja promatranja pučke učionice*, u: *Napredak* 9(1861.)2, 133–137., ovdje 133.

⁷⁸ O. ZOBUNDJIJA, *Nekoliko zaključnih o alternaciji*, u: *Napredak* 32(1891.)23, 353–357., ovdje 354.

spominju veliko radno opterećenje, male plaće, problemi s učeničkom disciplinom i negativna društvena slika o učiteljskoj profesiji. S razočaranjem moramo potvrditi kako suvremena istraživanja navedene čimbenike i danas ističu kao najčešće uzroke za odlazak osoba iz učiteljske profesije.⁷⁹ Izrazito nepovoljnom stanju školstva u zapadnom Srijemu doprinosi i neujednačeno i neorganizirano osposobljavanje i usavršavanje učitelja koje je vrlo često izostajalo zbog njegove neobligatne naravi.

U stručnim tiskovinama za učitelje toga doba vrlo je često naglašavana važnost stručnih i osobnih (psihosocijalnih i emocionalnih) kompetencija koje učitelji moraju posjedovati, s posebnim naglaskom na etičnost, empatiju i ljubav prema djeci. Zbog nemotiviranosti i slabe osposobljenosti početnoga učiteljskoga kadra i vojničkoga ozračja čitavoga promatranoga prostora, emocionalne kompetencije rijetko su dolazile do izražaja u odnosu na fizičko i psihološko kažnjavanje koje je bilo vrlo učestalo.

S obzirom na to da su učitelji uz pedagoški rad bili i nositelji kulturnoga života svoje lokalne zajednice, izrazito je značajno njihovo posjedovanje umjetničkih vještina i znanja. Zadaća učitelja bila je moralni i vjerski odgoj učenika pa je stoga i sam učitelj morao posjedovati određene stručne, etičke, socijalne i građanske kompetencije kako bi svojim primjerom ponudio društveno poželjan model ponašanja. Uza sve navedeno, prosvjetni djelatnici morali su veliku pozornost pridavati i vlastitom ugledu u društvu držeći do svoga statusa i autoriteta. Radi toga učitelji u radu s djecom, njihovim roditeljima i lokalnom zajednicom moraju raspolagati profiliranim psihosocijalnim vještinama u izražavanju i ophođenju. Pomoću religioznih sadržaja učitelj je očitovao i svojevrсну refleksiju osobnih stavova kojima je utjecao na učenike i zajednicu u cjelini.

⁷⁹ *Isto*, 308.

A MODEL OF ACTIVITIES OF PUBLIC TEACHERS IN THE SRIJEM PART OF THE MILITARY FRONTIER

Mirko LUKAŠ* – Dominik HUDOLIN**

Summary: *In the observed area of western Srijem and in the specific historical context, there was a large part of the Military Frontier with a specific social order and militarized educational system. Provisions on the institutionalization of education and the systematic acquisition of knowledge introduced reform of the former forms of school organization also in the Military Frontier. They publicly promoted aspirations for a targeted and purposeful acquisition of knowledge, skills, and habits of both students and teachers. Regulations governing the school system at the time laid down provisions on the competencies that teachers must possess to meet the requirements of border schools. Certain competencies were not at all noticed in the educational practice of the observed period, which led to a significant undervalue of the teaching profession in the public discourse. Therefore, by analyzing the content of historical literature and documentation, this work provides a model that points to shortcomings and suggestions for improving the mentioned profession in the observed period. These findings aim to highlight attempts that were intended to improve the current state and quality and to express positive attitudes that indicate possible contributions to creating a more modern school system in this area.*

Keywords: *border area; competencies; militarization; supervision; shaping; pedagogical training; public schools.*

*Full. Prof. Mirko Lukaš, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Sciences in Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Lorenza Jägera 9, 31000 Osijek, Croatia, mirkolukas64@gmail.com

**Dominik Hudolin, M. Ed. in History and Pedagogy, Elementary School Stjepan Antolović Privlaka, Školska 40, 32251 Privlaka, Croatia, dominik.hudolin@gmail.com